

Statut a publikační strategie učenců v českých zemích v době osvícenství

Claire Mádlová

*„Un homme qui dispute pour s'éclairer
ne se compromet pas
avec un homme qui dispute pour vivre.“¹*

V padesátých letech 18. století si Montesquieu poznamenal svůj výrok o autorovi, jenž kritizoval jeho knihu *O duchu zákonů*: „Člověk, jenž disputuje, aby se osvítil, se nekompromituje s člověkem, jenž disputuje, aby se uživil.“ Tím naznačil existenci dvou diametrálně rozdílných představ o autorovi – na jedné straně autor-filozof, jenž píše pro sebe ve jménu vědy, a na straně druhé autor, který píše pro výdělek. Montesquieu však také naznačil, že konstruování budoucího postavení autora se odehrává před očima publika a vlastně díky němu (viz výraz „kompromituje“).

Proto je k tématu vztahu autora a peněz nutno přidat ještě dalšího podstatného člena do hry, a to právě publikum (VIALA 1985: 123–151; MERLIN 1994). Nakladatele a knihkupce pak vnímáme jako zprostředkovatele vzájemného vztahu. Peníze však považujeme pouze za jeden z výstupů ekonomie mezi autorem a publikem, druhým výstupem je prestiž, nebo ještě přesněji – vše, co náleží k představám o autorovi a psaném slovu. Prestiž je spolu s penězi nedělitelným objektem výměn mezi autorem a publikem. Vzhledem ke skutečnosti, že publikum zdaleka není stabilní entitou, lze ho vnímat spíše jako proměnnou v rámci komunikačního schématu.

V osvícenství je proměna veřejného prostoru jednou z velkých probíhajících transformací.² Jedním z jevů této proměny je rozšiřování „čtoucího publika“ o nové vrstvy obyvatelstva. Nenáročná literatura nachází stále se rozšiřující čtenářskou obec, kterou jímá doslova posedlost čtením, tzv. *Lesewut* (BÖDEKER 1995). Psaní se stává lukrativní profesí a text zbožím s finanční hodnotou (WALTHER 1984; BARBIER 1996). Médiem komunikace mezi autorem a publikem je sice stále v 18. století kniha nebo přesně-

1) MONTESQUIEU 1990: 999. „Je disois sur l'abbé de Laporte, qui avoit écrit contre l'Esprit des Lois pour avoir quelques pièces de vingt-et-quatre sols d'un libraire: 'Un homme qui dispute pour s'éclairer ne se compromet pas avec un homme qui dispute pour vivre.' Laporte publikoval v r. 1751 komentář o *Duchu zákonů*.

2) Pro dobové redefinování pojmu veřejné sféry viz slavný a fundamentální text Immanuela KANTA z r. 1784. Pro dnešní pojetí veřejné kritické sféry v osvícenství: KOSELLECK 1959; HABERMAS 1962. Pro kritiku Habermasova modelu z pohledu dějin literatury a knižní kultury viz MERLIN 1994.

ji tzv. tištěné slovo, ale nemůžeme vyloučit ani velmi důležité noviny a drobné tisky (BÖDEKER 1990; WANGERMANN 2004). Kniha však stále ještě není masově produkována, a proto zůstává i nadále drahým zbožím. Trh s knihami zachovává své dosavadní rysy: cena dopravy výrazně navyšuje cenu knih a patisk je rozšířenou praxí, která brzdí veškerou ambiciózní ediční politiku nakladatelů (WITTMANN 1981). Analýza korespondence učenců, která vypovídá o jejich ediční praxi,³ svědčí o tom, že vědecký autor se právě nachází na rozhraní dvou modelů. To ostatně koresponduje se skutečností, že se osvěcenství nachází v přechodném období.

Finanční zajištění a sociální statut učenců

Jednou z tradičních institucí pečujících o vzdělanost je církev a mezi učenci tehdejší doby nacházíme několik řeholníků a kněží. Jedním z nejslavnějších byl premonstrát Jan Bohumír Dlabáč, knihovník, analista, archivář a „hudební vedoucí“ na Strahově. Dlabáčův roční příjem byl 400 zl.⁴ Osvícenské reformy přinesly v osmdesátých letech 18. století nemalé změny, které v souvislosti s rušením řádů a klášterů mj. zapříčinily existenci ex-kleriků, z nichž nejpočetnější byli ex-jezuité, kteří byli kompletně závislí na státní podpoře, jež v devadesátých letech 18. století činila 300 zl. ročně.

Učenci byli nejčastěji profesory na pražské univerzitě, kde roční plat kolísal mezi 600 a 800 zl. Když profesor historie Cornova odešel z pražské univerzity v r. 1794, přešel z platu 500 zl. na podporu 300 zl.⁵

Touha po zapojení se do veřejného života – tzv. „úřední horlivost“ (ŠIMEČEK 1969: 415) – se zdá být jedním z rysů osvěceného intelektuála, jenž velmi často zastává funkci ve státní službě (VIERHAUS 1980). Učenci jako Josef Valentin Zlobický, Jan Petr Ceroni, Tobias Gruber nebo Josef Bartsch mají, dnešní terminologií řečeno, plný úvazek v některém ze státních úřadů. Ceroni jako guberniální rada v Brně dostává nejvyšší odměnu: 1500 zl. Když připojíme učence-univerzitní profesory, kteří zastávali funkci cenzora, nebo Karla Raphaela Ungara jako knihovníka veřejné univerzitní knihovny, či Dlabáče, jenž pravidelně pro úřady překládal do češtiny, zdá se, že občasná spolupráce s úřady byla běžnou praxí pro intelektuály této doby. Vedle finančního zajištění jim jejich funkce v úřadech přinášela rovněž uznání a zásluhu.

Jenže málokterá funkce byla opravdovou sinekurou. Filolog a slavista Fortunát Durych zažil na vlastní kůži aplikaci principu účinnosti veřejného aparátu. Když v r. 1796 žádal s patřičnou podporou o místo v Dvorní knihovně ve Vídni s argumentem, že by mohl pokračovat v započaté výzkumné práci, odmítl ho vedoucí knihovny Gottfried van Swieten s poukazem na to, že funkce knihovníka spočívá v práci pro knihovnu a nikoli v práci pro sebe.⁶

Zdá se tedy, že systém mecenátu či protekce byl mnohem pohodlnější. Historik František Martin Pelcl si nemohl vynachválit své místo hofmistra a knihovníka u Nosticů.

3) Analýza je ovšem závislá na pozůstalostech, jež se dochovaly (zřetelně převažují historikové a filologové před přírodovědci). Vzhledem ke snaze o úplnost jsem se snažila nahlédnout do životopisů a publikační činnosti všech členů Společnosti nauk od jejího vzniku až po r. 1800.

4) LA PNP, fond Dlabáč; osobní, roční účty z r. 1806 a 1808.

5) LA PNP, fond Bartsch; cizí „Cornovas Bemerkungen“.

6) Durych Zlobickému, 28. 1. 1797 (VINTR PLESKALOVÁ 2004: 287–288, viz též VOLF 1922).

Příznačná je jeho argumentace, když se snažil v r. 1789 přesvědčit Dobrovského, aby se vrátil do domu hraběte: „*Myslím, že přijdete-li k nám, budete mít skoro tolik, co může mít děkan nebo malý biskup, ba více. Netřeba se příliš ostýchat, poněvadž nikdo si Vás nebude zvlášť všímat. V zimě jste naprosto volný, je třeba jenom uposlechnout zvonu, který Vás ve 2 hodiny volá ke stolu. Nemáte pod sebou žádné dozorce, žádnou pokladnu, žádnou zodpovědnost. Hrabě Bedřich Vás chce ubytovat vedle sebe, aby Vás ušetřil schodů a tmavé chodby. (...) Pracovat můžete, kdy a co se Vám zlíbí v oboru literatury. (...) Když tedy strávíte těch 8 nebo 10 let tady na pohovce, místo abyste v semináři táhl pluh, a pak se chtěl stát děkanem, nemůže Vás to rovněž minout. Falknov, Louka, Trmice [Nosticova panství] jsou také krásná benefícia...“⁷*

Na praxi mecenátu je nejlépe vidět, že není ve hře jen finanční podpora, ale i prestiž, která se zpeněží postupem doby a kterou si autor a mecenáš předávají navzájem (ROCHE 1988: 256). Díky mecenátu učenec získává lepší společenskou pozici, jak svědčí již zmíněný příklad Pelclův (ŠIMEČEK 1969: 411).

Mnohé z penzí, jež dostali učenci od státu díky přimlívám mocných, byly spíše součástí systému protekce než mzdy, protože byly většinou požadovány s argumentací tematizující zásluhy a ctnosti, nikoli však kvalitu vědecké práce. Psané přimlůvky připomínají spíše dnešní laudatia při rozdávání čestných medailí než posudky k udělení grantu. Příkladné je Durychovo vyjednávání o penzi po vydání jeho knihy *Bibliotheca slavica* (DURYCH 1795). Když byla zamítnuta jeho žádost o místo knihovníka, nárokoval si Durych navýšení penze, neboť prostředky od jeho nakladatele nestačily ani k zařízením bytu v Turnově. Argumentace žádosti zcela zřetelně odráží snahu, aby se Durychovi pokryly výdaje potřebné k vydání jeho díla.

„*Protože autor této práce věnuje už 20 let veškeré vydělané nebo uspořené peníze – bez mecenátu, kapitálu či penze – z lásky k vlasti, aby ve Vídni v c. k. Dvorní knihovně pracoval nebo obstaral transport půjčených rukopisů či vzácných knih, které tam nejsou, a aby udržoval commercium epistolare s různými učenými.*“⁸

Přestože žádost byla motivována touhou vydat určitou práci, o kvalitě samotné práce není ani zmínka. Základní priznanou motivací je láska k vlasti a ctnost, o níž svědčí obětavost.

Zvýšení penze nakonec Durych dosáhl, a to díky protekci hraběte Rottenhanna. Ten si ovšem přál, aby byl důsledně informován o pokračování Durychovy práce, což svědčí o tom, že šlo spíše o „stipendium“. Avšak způsob, jakým mu Durych zamýšlí poděkovat, je nepokrytě čestný – chce mu otisknout dedikaci na začátku knihy. Tím by se zveřejnilo svědectví o dobročinnosti, jež by byla de facto přeměněna v čest, jak to v mecenátu bývá.⁹ Stejným způsobem dosahuje Cornova zdvojnásobení své penze díky intervenci hraběte Wallise (nejvyšší purkrabí). Dbá na to, aby tato informace byla zaznamenána v jeho biografii, a dnes ji objevujeme i v jeho nekrologu.¹⁰

7) Pelcl Dobrovskému, 18. 4. 1789. LA PNP, Korespondence Dobrovského. Citováno podle překladu J. Johanides (JOHANIDES 1981: 202).

8) Durych Zlobickému, 14. 3. 1797 (VINTR PLESKALOVÁ 2004: 294).

9) Durych Zlobickému, 2. 6. 1797 (VINTR PLESKALOVÁ 2004: 298).

10) LA PNP, fond Bartsch; cizí „Cornovas Bemerkungen“.

Dobrovský zanechal snad nejvíce zmínek o kompromisu, ke kterému mecenát nutí, totiž o pocitu podřazenosti člověka, jenž žádá o podporu u výše postavené osoby. Konstatuje, že se zkrátka něco musí obětovat, aby se člověk „*podobným pánům*“ nezošklivil.¹¹ Největší zátěží vyplývající z pracovních povinností, které se většinou neváží na autorovu profesní specializaci, je ovšem zátěž časová, jak je ostatně pravidelně reflektováno v pramenech. Denní režim Zlobického se podobá mozaice různorodých úkolů a všichni učené autoři pracují na svých dílech především ve večerních hodinách.

V rámci tradičního systému, kde církev, univerzita a dvůr jsou místy, v nichž se soustřeďuje produkce, výměna a rozšiřování vědomostí, přináší učení společnosti úplně nové prostředí. V českých zemích zůstává Společnost nauk velmi závislá na mecenátu vzhledem k absenci systematické finanční podpory ze strany státu. Navzdory tomu však panovník zblízka sleduje její činnost a zásluhy o založení jednoho ze zárodků české Společnosti nauk, resp. předešlých vědeckých kruhů, se mohou přičítat právě státní iniciativě v rámci reformy univerzity.¹² Velmi zajímavé téma finančního zajištění provozu a publikací Soukromé, pak České a konečně Královské české společnosti nauk by si zasloužilo samostatnou stat.

Pro statut autorů je podstatné, že učení společnosti dokázaly velmi účinně soustředit finanční prostředky a stávaly se tak jednou z variant, jak získat prestiž a uznání ve velkém měřítku. Finanční prostředky na živobytí sice intelektuálům nezajistily, uvidíme však, jak velkou roli hrály při zajištění možnosti publikovat. Prestiž a legitimitu přinášely společnosti svým členům díky rovnosti a vzájemnosti vztahů, které umožnily navázat s dalšími společnostmi. Tradičním způsobem rozšíření a zintenzívnění kontaktů byly např. tzv. konkursy, tj. zadávané a publikované otázky, které dávaly učencům příležitost navázat vzájemnou korespondenci, a kolem nichž se nakonec sdružovala určitá komunita. V odborných kruzích měly podobnou funkci, jakou dnes mají nepostradatelné konference a kolokvia.

Proto nacházíme na titulních stránkách vedle tradiční dedikace mecenášovi vyjmenování všech společností, ke kterým dotyčný autor patřil.¹³ Osamostatňování se od dvorů, církve a univerzity je v této době ještě nedokončený, ale zcela jistě již započatý proces.

Paradigma publika

Kdyby učenec disputoval jen proto, aby se osvítil, jak to tvrdil Montesquieu o sobě, spokojil by se snadno se svou pozicí ať již v úřadě, v církvi či na univerzitě. Jenže být čten je velmi lákavá představa, jak přiznává spisovatel Jean Paul v jednom svém románu: „*Znám jen jednu věc sladší než psát knihu, a sice zamýšlet nějakou napsat*“ (RICHTER 1963: 75). O tom, že se nejedná pouze o románové tvrzení, nás přesvědčuje Zlobického

11) LA PNP, fond Zlobický; Dobrovský Zlobickému, 21. 12. 1787: „*Denn solchen Herrn muß man oft ihren Willen lassen, um sie nicht zu disgustiren.*“ Hrabě Vrbna ho poprosil, aby opravil svůj rukopis (PATERA 1908: 13).

12) Prokešova souhrnná analýza vzniku české Společnosti nauk (nejdříve jako „soukromé“, pak nazvané České a posléze Královské české společnosti nauk) v souvislosti s existencí univerzitního kruhu nazvaného Consensus litterarii v 50. letech a v souvislosti s činností Hospodářské společnosti nabízí mnoho podnětů ke zkoumání této otázky (PROKEŠ 1938: 44).

13) Michel Foucault analyzoval posun zdroje legitimacy autorů podle specializace a podle období. Vysledoval, že vedle autora coby individuálního „genia“, jehož model začíná panovat v moderní době, je vědecký autor v daném čase uznán spíše v rámci zasvěcené skupiny, k níž se může hlásit (FOUCAULT 1994).

korespondent Bergner v r. 1781: „*Zůstanou-li moje plány pouhými plány, neuskuteční-li se, neboť to nezáleží jen na mně, ale na publiku a na jiné okolnosti, mně je přesto tato myšlenka tak milá, že jsem nechtěl, abyste o tom nevěděli.*“¹⁴

Publikovat bylo cílem samo o sobě. K tomuto přesvědčení přispíval nejen dobový diskurs o úloze učence, ale i víra v nutnost osvěty lidu a sociálního uplatnění vědomostí, tak typická pro osvícenství. Důležité bylo také živé vědomí učenců o příslušnosti ke společenství, se kterým jsou v dialogu. Intelektuál dluží svým kolegům plod své práce, a pokud ho nedodá, nebude uznán. Protože se však čtenářstvo rozšiřovalo, viděl intelektuál možnost být čten i mimo úzké učenecké kruhy. Proto bylo publikum tak důležitou figurou, která poutá pozornost. Pelcl zamýšlel vydávat „*staré příběhy české*“, protože se domníval, že si je určité vrstvy čtenářů žádají a že nabídka dostupná na trhu tyto čtenáře neuspokojuje: „*Je zejména vidět, že se Češi (Böhmen) ptají po knihách více než jindy. Mají však víc chuti číst staré knihy než ty, které se dnes píš.*“¹⁵

Cerroni natolik sledoval publikum moravské, že se domníval, že i krátký text reklamy na knihu by mu měl být přizpůsoben: „*Bud'te tak laskav a pošlete mi příští poštou reklamu na Gramatiku, a to tak, jak vyšla v Prager Zeitung nebo raději více ozdobenou (poněvadž se to tak zde lépe prodává).*“¹⁶

Nové čtenářstvo vyžadovalo nový typ knih. Vedle pečlivých a často rozsáhlých erudovaných analýz vznikaly rovněž nevědecké syntézy. Je to patrné např. u Ignaze Cornovy v oboru dějin. Podle Dobrovského se některé jeho knihy vyznačovaly tím, že byly určené Cornovovým šlechtickým žákům a podobnému čtenářstvu (ŠIMEČEK 1953: 16). František Martin Pelcl je zřejmě nejslavnějším autorem, jenž se snažil přizpůsobit publiku (ŠIMEČEK 1969 – JOHANIDES 1981: 147). Z příběhů českých, o kterých už byla zmínka, vydal *Příhody Václava Vratislava z Mitrovic* (PELCL 1777). V úvodu uvažuje o tom, že čtenář bude moci předkládané dílo číst i k pouhému pobavení. „*I zdálo se mi, že by vám to Vypsání o Příhodách, s kterými se Václav Vratislav v turecké zemi potkal a sám sepsal, příjemné bylo, kdybych to vytisknouti dal.*“

Úspěšnost Pelcova edičního podniku a jeho prozíravost dostatečně dokládá skutečnost, že dílo bylo vydáno podruhé v německé edici (PELCL 1786). Za diskursem o osvětě a službě čtenářům se samozřejmě nacházela i perspektiva výdělků. Autor si mohl vyjednat odměnu od nakladatele. Obvykle se jednalo o určitou sumu za rukopisný list a k tomu několik výtisků. Durych měl např. slíbeno z Budína za druhý díl své knihy *Bibliotheca slavica* 4 zl. za list a 30 exemplářů.¹⁷ Rovněž psaním nebeletristických textů bylo možné si přivydělávat (ne však uživit se). Georg Stumpf, hospodářský správce u knížete Fürstenberga, slyšel, že by si mohl vydělat 800 zl., kdyby napsal knihu o českém zemědělství.¹⁸ Pelcl je autorem, o kterém víme s největší jistotou, že se psaním snažil uživit sebe i svou rodinu.¹⁹

14) Bergner Zlobickému, 13. 2. 1781 (VINTR PLESKALOVÁ 2004: 262).

15) LA PNP, fond Zlobický; Pelcl Zlobickému, Praha, 20. 9. 1784 (VINTR PLESKALOVÁ 2004: 388).

16) Cerroni Dobrovskému XVII. 28. 3. 1795 (DOBROVSKÝ, CERRONI 1848 : 52).

17) Durych Zlobickému, 11. 5. 1798 (VINTR PLESKALOVÁ 2004: 338).

18) SOA Praha, Velkostatek Křivoklát, inv. č. 752 sign. H 57, Stumpf Fürstenbergovi, 16. 4. 1786.

19) Tuto jeho „modernitu“ zdůrazňovali Zdeněk Šimeček a Josef Johanides a přispěli k lepšímu porozumění autora poněkud odsouzeného z tohoto ohledu (ŠIMEČEK 1969 – JOHANIDES 1981: 147).

Skutečnost, že dílo nabylo tržní hodnoty, samozřejmě proměnila postavení autora i textu. I samotný rukopis před vydáním je již vnímán jako ekonomická hodnota. V r. 1779 církevní archivář v Olomouci Matouš Kodidek odmítl zapůjčit Zlobickému svůj rukopis v obavě, že by si ho mohl Zlobický opsat a tím i ukrást. Zlobický mu nabídl jako kauci 50 dukátů, aby ho mohl mít k dispozici 8 až 14 dnů – podle něho příliš krátkou dobu na to, aby ho stačil opsat. Pozůstalosti se stávaly středem zájmu učeneckých kruhů.²⁰ Registrujeme i případ, kdy pozůstalost, jako pramen k více či méně pravděpodobným publikacím, byla vnímána jako finanční hodnota. Proto sběratel Bartsch odkázal svoji pozůstalost obsahující připravovaný slovník bohemikální literatury svému lékaři a též významnému učenci Johannu Mayerovi, jenž ho zdarma léčil.

Diskuse kolem patisku a autorského práva vyplývají z vědomí o hodnotě textu a o jeho vlastnictví (WITTMANN 1981). Zřejmě prvním autorem, který se bránil poškození svých autorských práv, byl právě Pelcl. V r. 1780 nakladatel a knihkupec Johann Ferdinand Schönfeld otiskl jeho *Kurzgefasste Geschichte der Böhmen* sice pod změněným názvem, ale bez zásadních změn (PELCL 1774 – PELCL 1780). Pelcl podal žalobu a poněvadž si byl Schönfeld předem vědom porážky, jednal naprosto tržně a nabídl Pelclovi přímé a mimořádní odškodnění, čili dlužný honorář. Pelcl ho patrně přijal a nadto mu svěřil třetí rozšířené vydání knihy. Tentokrát bylo otištěno nejen Pelclovo jméno na titulní stránce, ale též jeho portrét jakožto uznaného a uctěného vítěze sporu (JOHANIDES 1981: 165–167; VOLF 1933).

Další důsledek přizpůsobení se publiku je změna tvaru knihy i nový přístup, s jakým se učené texty připravovaly. I erudované edice starých textů či diplomů mohou již být publikované v menším formátu, a beze všech poznámek: poznámkový aparát je zredukován, aby výrazněji vystoupil hlavní text. Tento posun je zcela patrný při srovnání Dobnerovy kvartové edice latinského překladu Hájkovy *Kroniky*, která obsahuje na některých stránkách tři řádky Hájkova textu a zbytek stránky tvoří Dobnerův komentář (DOBNER 1761), a edice *Scriptores rerum Bohemicarum*, kde Pelcl a Dobrovský dávají jednoznačně větší prostor editovanému textu s cílem zprostředkovat čtenáři jen konkrétní pramen k dalšímu využití (DOBROVSKÝ 1783). *Scriptores rerum Bohemicarum*, jež vyšlo z tiskárny normální školy na začátku osmdesátých let v osmerkovém formátu, mělo vyjít pod Dobnerovým vedením a ve větším formátu u nakladatele Schönfelda. Ten ovšem odstoupil od projektu, když Pelcl a Dobrovský vydali svou řadu. Pelcova edice je v očích Dobnera nejen krádeží, ale též úpadkem v historiografické praxi. Když v r. 1780–1781 vyšla Pelcova biografie Karla IV., domníval se Dobner, že by mohlo kolegův úspěch pokazit, kdyby publikoval pramen kompromitující hodnotu tohoto díla.²¹

Ve své monografii o Václavu IV. Pelcl shromažďoval bibliografii a přepis několika původních dokumentů, o kterých se v textu zmiňuje, v přehledných, avšak též snadno překročitelných úvodech či dodatcích (PELCL 1788). Je patrné, že se autor snažil dosáhnout kompromisu mezi erudicí a vulgarizací (PELCL 1788–1790).

20) Svědčí o tom složitý případ Pelcovy pozůstalosti (nejnověji RICHTEROVÁ 2007), o které se např. informuje Opiz u Dlabače (LA PNP, fond Dlabač; Korespondence Opiz Dlabačovi, 6. 1. 1804).

21) Dobner Zlobickému, 12. 12. 1782 (VINTR PLESKALOVÁ 2004: 281).

Podstatnější je představa současníků, podle kterých knihy určené širšímu publiku vycházejí na úkor odbornějších prací, tj. prací důležitějších. Dobrovský obviňuje právě Pelcla a Cornovu z toho, že se nevěnovali plánovanému diplomatáři především z toho důvodu, že se věnovali pracím jiným, z nichž jim plynuly větší zisky (ŠIMEČEK 1953: 16). V široké spisovatelské societě představoval úspěšný autor, jenž se zrodil v důsledku rozšíření publika, postavu, jejímž distancováním učenci sami sebe definovali.

Strategie publikační

Přestože oficiální statut učenců zůstával víceméně oddělený od tržní logiky, jejich práce začala být poznamenávána svou peněžní hodnotou. Ostatně publikační strategie vypovídají o tomto přechodném stadiu. Základním problémem pochopitelně bylo obstarat finanční prostředky, které by umožnily práce publikovat.

Nejjednodušším řešením bylo najít nakladatele, který měl sám zájem dílo vydat. Tímto způsobem také vyšly některé práce, jež měly potenciál přitáhnout širší čtenářské vrstvy. Avšak o tom, že tento postup nebyl pravidlem, nás přesvědčuje příklad Pelclův. Ač byl vnímán jako autor širokých vrstev, nepodařilo se mu najít nakladatele, jenž by investoval finanční prostředky do jeho monografie o Václavu IV. Proto mu musel na druhý díl půjčit hrabě Hartig (PELCL 1788–1790; HANUŠ 1921: 146).

Častým způsobem financování zůstával tedy mecenát. Autor si to vždy představoval snadno a věděl, že musí používat argument prestiže, aby pro svůj projekt někoho získal. Zlobický tak prezentoval systém moravskému historikovi Monsemu v r. 1779, když plánoval *Olomuncium sacrum*: „Zbožná a dobrotivá královna to nevydrží. Dá to určitě vytisknout, a kdyby dala i jen 100 dukátů, hrabě Wrba, Klary a Baron Kressel a pak pokladna moravského bratrstva dá zbytek. Pokud se to doslechne arcibiskup, aby se vyhnul ostudě, též přispěje tak, jak je vhodné pro preláta moravské církve. Přepište o těchto okolnostech Kodíckovi a nechte mu vědět o mém plánu. Dostal by 12 výtisků na běžném papíru nebo 6 výtisků a 4 zl. na jeho 18 listů, to znamená 72 zl.; 100 zl. navíc, pokud budeme mít dobrý odbyt. K tomu mu postavíme vlastenecký pomník v úvodu hned vedle královny.“²²

Šlo o klasickou čestnou elitářskou společenskou strategii a o její reprezentaci. Viděli jsme ale na příkladu Dobrovského, že občas byl autor nucen učinit kompromis. Vedle toho již rovněž existoval mecenát jednotlivých institucí. Kupříkladu publikace učených společností, ke kterým autor patřil, nabízela další velmi vítanou příležitost, jak publikovat bez výdajů. V některých případech převzaly náklady prestižních publikací oficiální státní instituce. Tak např. české stavy podpořily vydání velkých dějin od Františka Pubičky či Dlabáčův slovník (PUBIČKA 1770; DLABAČ 1815).

Pochopitelně další možností bylo financování díla z vlastních autorových zdrojů, pokud mu to jeho materiální situace dovolila. Kupř. Pelcl to tak udělal vícekrát. Rovněž Dlabáč byl připraven obětovat určité finanční prostředky na to, aby mu vyšly spisy ve Zhořelci, jak sdělil s entuziasmem lužickému historikovi Karlu Gottlobu Antonovi:

„*Ted' přicházím s prosbou, jež se týká mých dvou malých pojednání, která bych rád nechal vytisknout ve Zhořelci. Och, račte to udělat! Rád bych výdaje zaplatil. Uděláme to*

22) Zlobický J. V. Monsemu, 4. 11. 1779 (VINTR PLESKALOVÁ 2004: 374).

*tedy takto: Pokud to žádný tiskař nebo knihkupec nebude chtít vzít, přál bych si 100 výtisků in-4° cum continuo corrente numero paginarum tak, jak ve Vašich Anzeigen. Kdyby však někdo práci vzal, přál bych si pár výtisků podle jeho posudku. Prosím Vás o rychlou zprávu, zda je možné ono první nebo toto druhé řešení.*²³

Dlabač musel sám financovat své dílo, které mělo i druhou edici o 200 výtiscích. Mohl tak dohlížet přes Antona na podobu svého textu – vybral si písmo, formát, způsob stránkování – a věnoval veškerou péči tomu, aby kniha byla podle jeho vlastních představ a aby se těmito způsoby přes své dílo jako autor prosazoval.

Subskripce byla další, novější možností, jak v této době financovat publikování. Zdá se, že o ni učenci spíše přemýšleli, než aby ji realizovali. Tímto způsobem byl zřejmě financován diplomatář zpracováváný v rámci Společnosti nauk (ŠIMEČEK 1953), sedmý díl Dobnerovy edice Hájkovy *Kroniky* (ŠIMEČEK 1969) a také dějiny českých zemí od Dumonta de Florgy, které vyšly ve Vídni na jaře 1808 (DUMONT DE FLORGY 1808). Ten si stěžuje na nízký zájem publika, ale jeho obavy se ukázaly být liché, neboť kniha byla znovu vydána.²⁴

Distribuce

Poslední etapa publikování spočívala v distribuci knihy. Na něm záležela jak reputace autora, tak i návrat finančních prostředků investovaných do vzniku díla. Ta byla do značné míry závislá na korespondenční a vůbec učenecké síti vztahů, kterou udržovali intelektuálové. Pochopitelně i snaha publikovat v cizině k těmto úvahám patří. V pozůstalostech učenců se dá barvitě vysledovat, jak každý autor rozdával díla svá a svých blízkých. Jakmile nějaké dílo vyšlo, jeho tvůrce dbal na to, aby se přednostně dostalo do Vídně a do Lipska. Recenze zaujímaly důležité místo v časopisech, protože krom jiného měly rovněž zajistit větší publicitu a tím i širší prodej. Vážnost situace dokumentuje reakce Zlobického a Dobrovského na skutečnost, že Durychova *Bibliotheca slavica* není nikde k dostání. Recenzována byla jen velmi málo. „*Mě a Vaše přátele tak trápí, že žádný exemplář Vašeho díla není k dostání. Až budete mít pokračování hotové, musíte určitě nechat vytisknout druhé vydání, a smluvně vyjednat u nakladatele, aby se určitý počet výtisků dostal do Lipska a ihned do Německa.*“²⁵

Knihy byla obvykle svěřena knihkupci, aby byla prodána mimo zemi, kde byla vytištěna. Pelcl např. svěřil Schönfeldovi do komise svoji *Novou kroniku českou* v r. 1797, aby ji prodával také ve Vídni, kde měl Schönfeld pobočku (PELCL 1791). Pelcl si však zajistil reklamu své knihy sám. Redigoval text reklamy do novin, viděli jsme, že prosí Cerroniho – přes Dobrovského – aby mu našel na Moravě knihkupce, který by měl o dílo zájem. Autor byl vlastně vždy svým vlastním propagátorem. Pokud se touto činností nezabýval, dopadlo to jako s Durychovou knihou *Bibliotheca slavica*, jež ležela v Budě, byť podle Dobrovského po ní celá říše toužila. Marže, jež si nechávali knihkupci

23) Dlabač Antonovi, 9. 1. 1792 (KRBEČ 1972: 140). Jde o Dlabačovu *Berichtigung einiger historischen Daten für Böhmen*. Görlitz, gedr. mit Fickelschererischen Schriften, 1792, a o *Miszellen für Böhmen* (ibid. 1792).

24) LA PNP, fond Steinský; dopis je nedatovaný, ale Steinský (profesor pomocných věd historických) připsal datum přijetí: 27. 4. 1808.

25) Zlobický Durychovi, 16. 12. 1797 (VINTR PLESKALOVÁ 2004: 315).

za to, že na sebe vzali rozprodej knihy, se autorům zdála nepřiměřená. Jednání s četnými zprostředkovateli byla zdlouhavá. Jeden vídeňský korespondent Tobiáše Grubera (jménem Güssmann) zasílá svoji knihu a přiznává: „*Nechci s knihkupci mít nic do činění. Bylo mi to vždy na škodu, když jsem jim nabídl svůj rukopis, a nebylo nikdy možné uzavřít s nimi účty ani korespondenci.*“²⁶

Tržní logiku si autoři i nakladatelé osvojili velmi rychle. Všem bylo naprosto zřejmé, že jejich knihy musí být prodány za hranice. Durych měl za cíl dopsat druhý díl knihy *Bibliotheca slavica* tak, aby mohl vyjít k lipskému svatomichalskému veletrhu.²⁷ Rozsáhlé kontakty učenců mimo české země, a to i v případě historiků zabývajících se českými dějinami, sloužily při šíření publikací. Rozsáhlé kontakty umožňovaly nejen zlepšit přístup k informacím, ale také zajistit knihám finanční zisk.

Karl Raphael Ungar zanechal velmi výmluvný dokument o rizicích, která patřila k vydávání odborné literatury v Čechách v době před masovou produkcí, a o strategii, jež umožňovala se jim vyhýbat. Ungar v něm mj. radil českým stavům, jak zajistit prodej sedmi prvních dílů už zmíněných *Dějin českých* od Františka Pubičky (PUBIČKA 1770).

Podle něho si české stavy měly vybrat jediného knihkupce, jenž by zajistil prodej a nabídl, kolik procent z prodeje nechá stavům. Ungar uváděl jména knihkupců z Lipska, Vídně, Drážďan a Frankfurtu, tj. jen mimo české země. Co se distribuce v českých zemích týče, stačilo by – dle Ungara – nabídnout knihu jednomu pražskému knihkupci. Ungar si uvědomoval, že je zoufalé počítat pouze s českým publikem: „*Poněvadž zkušenost ukazovala, že v naší vlasti, kde se čte bohužel víc románů, komedií a brožur než učená historická díla a kde je první škrabal smíšen s opravdovým učencem, bylo prodáno pravým učencům jen velmi málo výtisků díla ve všem užitečného od pana Pubičky.*“²⁸

Na závěr shrňme některé důležité skutečnosti o autorovi učených textů ve vztahu k tržní logice. Učenec se mohl chopit nové příležitosti a vstoupit na trh se psaným slovem nebo vůbec na trh s věděním. Tak např. historik František Steinský založil soukromý kurz o rytířství a „vědě turnajů“, všímáje si velké dobové obliby tohoto tématu, který jeho kolegové s despektem kritizovali.²⁹ Tato schopnost je pro intelektuála vždy možné útočiště v případě nouze. K této schopnosti přispívala idea o sociální užitečnosti vědy a o nutnosti jejího uplatnění. Přestože oficiální statut učenců zůstával víceméně oddělen od tržní logiky, jejich práce začala být poznamenávána svou peněžní hodnotou.

Současně si však intelektuál udržoval určitý odstup od nejuspěšnější knižní produkce a od nejpočetnějšího publika. Ungar poukázal na nevkus pražského publika. Dlabáč píše Opizovi, že v Praze nevychází nic dobrého a že viděl u knihkupce Widtmanna jen rytířské romány a brak.³⁰ František Steinský se mimochodem dodnes netěší nejlepší reputaci (KAZBUNDA 1964: 157–161). Autor, jenž se přizpůsobuje určitému publiku, může být svými kolegy negativně hodnocen. Pelcl a Cornova jsou za svého života

26) LA PNP, fond Gruber; dopis z Vídně z 11. 7. 1804.

27) Durych Zlobickému, 30. 3. 1798 (VINTR PLESKALOVÁ 2004: 333).

28) ANK, Veřejná a univerzitní knihovna, ředitelství 23. 3. 1794.

29) LA PNP, fond Steinský; 3. (3. 3. 1791).

30) LA PNP, fond Dlabáč; korespondence, Dlabáč Opizovi, 23. a 25. 4. 1800.

vnímání jako ti, kteří se snažili přizpůsobit. Jejich kritici argumentovali krom jiného nekompetentností: Dobner psal, že Pelcl nepřipisuje žádné poznámky k textu, který edituje, resp. že není schopen nic latinsky pořádně napsat.³¹ Kritika se může týkat i výdělku: Dobrovský litoval, že Pelcl nepracuje na důkladnějších pracích, protože píše věci, které se lépe prodávají, ale jimž de facto připisuje menší hodnotu.

V procesu diferenciaci autorů se používaly elitářské praktiky, které se odehrávaly na poli cti a ctnosti. Když Durych dosáhl toho, že mu byla zvýšena penze, neváhal Zlobický o této skutečnosti referovat v novinách „*k jeho radosti*“ a z touhy, aby se tato finanční záležitost přeměnila v čest a uznání.

Zdá se, že skromnost a někdy i chudoba autora byly prezentovány jako důkaz nejen cti, ale i autorské kvality. V Cornovově nekrologu se objevuje obsah jeho závěti jako důkaz toho, že jeho finanční situace byla nejistá, ale on sám byl štedrý (RITTER VON RITTERSBERG 1823: 638). U Františka Steinského nacházíme též podivný dopis, údajně psaný v mládí, kde Steinský píše svému otci, že si nemá za co obstarat teplé jídlo už několik týdnů. Popisuje, jak těžko se mu v Praze bez peněz žije. I když dopis pravděpodobně nikdy nebyl odeslán, zdá se podstatné, že si ho Steinský velmi pečlivě uschoval na památku!³² V době před profesionalizací výzkumu a před diferenciací knižního systému učenice nakonec spojil vlastní zápal a chuť k práci. Krásně to vyjádřil Dlabáč v dopise Ribayovi: „*Mohl bych ovšem vystoupit se svými věcmi mnohem dříve, kdybych se mohl ve svém klášteře ,privatizovat‘. Ale moje zaměstnání v knihovně a jiné věci, ty mě berou tolik času, a jsou tak impertinentní, že vše, na čem jsem pracoval a ještě dnes pracuji, musím konat ve volném času a během noci. Proto bych mohl oprávněně nazvat všechny své literární práce Noctes Strahovicenses nebo Bohemicas! Nu, co na tom naděláme! Vydržet! Vydržet! Vydržet!*“³³

PRAMENY

Archiv Národní knihovny, Praha – fond:
Veřejná a universitní knihovna

Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha – fondy:

DLABAČ, Bohumír Jan

BARTSCH, Josef

DOBROVSKÝ, Josef

ZLOBICKÝ, Josef Valentin

STEINSKÝ, František Antonín

GRUBER, Tobiáš

31) Dobner Zlobickému, 12. 12. 1782 (VINTR PLESKALOVÁ 2004: 281). O poznámkách pod čarou nebo marginálních jako nástroji k legitimizaci učeného autora viz GRAFTON 1997.

32) LA PNP, fond Steinský; 7. (16. 3. 1769).

33) LA PNP, fond Dlabáč; korespondence, Dlabáč Ribayovi, 16. 11. 1794.

Státní oblastní archiv Praha – fond:
Velkostatek Křivoklát

DLABAČ, Jan Bohumír

1815 *Allgemeines historisches Künstler Lexikon für Böhmen und zum Theil auch für Mähren und Schlesien*. 3 sv. (Prag: Haase)

DOBNER, Gelasius (ed.)

1761–1786 *Wenceslai Hagek z Liboczan, Annales Bohemorum e bohemica editione latine redditi*. 6 sv. (Pragae: Unger)

DOBROVSKÝ, Josef

1783 *Scriptores rerum Bohemicarum*. Vol. I.II. (Pragae: tisk normální školy) (ed. s F. M. Pelclem)

1948 *Dopisy Josefa Dobrovského s Janem Petrem Cerronim* (Praha: Melantrich)

DUMONT DE FLORGY

1808–1809 *Histoire de Boheme depuis son origine jusqu'a l'extinction de la dynastie de Przemisl* 2 sv. (Vienne: Antoine Strauss), 2. vyd. 1812

DURYCH, Fortunat

1795 *Bibliotheca slavica antiquissimae dialecti communis et ecclesiasticae universae slavorum Gentis...* Vol. I (Vindobonae: Nowakovitsch)

KANT, Immanuel

1784 „Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?“, *Berlinische Monatschrift*, Dezember

KRBEC, Miloslav

1972 „Dopisy J. B. Dlabáče K. G. Antonovi“, *Strahovská knihovna* VII, s. 145–187

MONTESQIEU, Charles Louis

1990 *Œuvres complètes. I, Mes pensées. V, Ses Ecrits* (Paris: Gallimard, 1. vyd. 1895)

PATERA, Adolf (ed.)

1908 *Korrespondence Josefa Dobrovského. Díl III. Vzájemné listy Josefa Dobrovského a Josefa Valentina Zlobického z let 1781–1807* (Sbírka pramenův... II. 9) (Praha: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění)

PELCL [PELZEL], František Martin

1774 *Kurzgefaste Geschichte der Böhmen* (Prag): k. k. Schriften bei St. Clemens – faktor Hagen, nové vyd. 1779 aj.

1777 *Přjhydy Wáclawa Swobodného Pána z Mitrowic...* (Praha: Samm) (ed.)

1780 *Neue Kronik von Böhmen. Vom Jahre 530 bis 1780...* (Prag: Schönfeld) (Franz Xav. Huber ed.) [patisk beze jména autora]

1782 *Geschichte der Böhmen* (Prag: Schönfeld)

1786 *Des Freyherrn von Wratislaw merkwürdige Gesandtschaftsreise von Wien nach Konstantinopel. So gut als aus dem Englischen übersetzt* (Leipzig [Praha]: Schönfeld)

1788–1789 *Lebensgeschichte des Römischen und Böhmisches Königs Wenceslaus* (Prag: I. díl b. t., II. díl Schönfeld)

1791 *Nowá kronyka czeská* (Praha: tisk normální školy), 2. vyd. r. 1792 *ibid.*; 3. r. 1796 u Geržabka

PUBIČKA [PUBITSCHKA], František

1770n *Chronologische Geschichte Böhmens* (Leipzig u. Prag: Höchenberg)

[RICHTER], Jean Paul

1963 *Vie de Fixlein, régent de cinquième*; in Pierre Velut (ed. a překlad.): *Romantiques allemands* I. (Paris : Gallimard, orig. vyd. Leben des Quintus Fixlein 1796), s. 5–193

RITTER VON RITTERSBERG, Johann

1823 „Nekrologe verdienter Böhmen“; *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst*, s. 638.

VINTR, Josef – Pleskalová, Jana

2004 *Vídeňský podíl na počátcích českého národního obrození. J. V. Zlobický (1743–1810) a jeho současníci = Wiener Anteil an den Anfängen der tschechischen nationalen Erneuerung. J. V. Zlobický (1743–1810) und Zeitgenossen* (Praha: Academia)

LITERATURA

BARBIER, Frédéric

1996 „De la République des auteurs à la République des libraires: statut de l’auteur, fonctions et pratiques de la librairie en Allemagne au XVIIIe siècle“; in týž (ed.): *L’Europe et le livre* (Paris: Klincksieck)

BÖDEKER, Hans Erich

1990 „Journals and Public Opinion. The Politization of the German Enlightenment in the Second Half of the Eighteenth Century“; in Eckhart Hellmuth (ed.): *The Transformation of Political Culture. England and Germany in the Late Eighteenth Century* (London: The German Historical Institute/Oxford: Oxford University Press), s. 423–445
 1995 „D’une histoire littéraire du lecteur à l’histoire du lecteur. Bilan et perspectives de l’histoire de la lecture en Allemagne“; in Roger Chartier (ed.): *Histoires de la lecture. Un bilan des recherches* (Paris: IMEC éditions/Editions de la MSH), s. 93–124

FOUCAULT, Michel

1994 „Qu'est-ce qu'un auteur“; in týž (ed.): *Dits et écrits 1954–1988* (Paris: Gallimard, 1. vyd. 1969), s. 789–821

GRAFTON, Anthony

1997 *Footnote: a curious history* (Cambridge, Mass: Harvard History Press)

HABERMAS, Jürgen

1962 *Strukturwandel der Öffentlichkeit* (Neuwied: Luchterhand)

HANUŠ, Josef

1921 *Národní museum a naše obrození, díl 1* (Praha: Nákl. Národního musea)

JOHANIDES, Josef

1981 *František Martin Pelcl* (Paha: Melantrich)

KAZBUNDA, Karel

1964 *Stolice dějin na pražské universitě. Od obnovení stolice dějin do rozdělení university (1746–1882)* (Praha: Universita Karlova)

KOSELLECK, Reinhart

1959 *Kritik und Krise. Ein Beitrag zur Pathogenese der bürgerlichen Welt* (Freiburg: Alber)

MERLIN, Hélène

1994 *Public et littérature en France au XVIIe siècle* (Paris: Belles Lettres)

PROKEŠ, Jaroslav

1938 *Počátky české společnosti nauk do konce XVIII. stol. Díl I. 1774–1789* (Praha: Jubilejní Fond KČSN)

ROCHE, Daniel

1988 „Les modèles économiques du mécénat“; in týž (ed.): *Les Républicains des lettres* (Paris: Fayard), s. 254–262

RICHTEROVÁ, Alena

2007 *Děčínské rukopisy ze sbírky Františka Martina Pelcla (1734–1801), nyní ve fondech Národní knihovny České republiky* (Praha: Národní knihovna ČR)

ŠIMEČEK, Zdeněk

1953 „Českomoravský diplomatář v programu České společnosti nauk“; *Věstník král. České spol. nauk třída filosoficko-historicko-filologická*, roč. 1952, č. 61
1969 „František Martin Pelcl“; *Věstník král. České spol. nauk*, LXXVIII, s. 410–425

VIERHAUS, Rudolf

1980 „Patriotismus‘ – Begriff und Realität einer moralisch-politischen Haltung“; in týž (ed.): *Deutsche patriotische und gemeinnützige Gesellschaften* (München: Kraus International Publications)

VIALA, Alain

1985 *La naissance de l'écrivain* (Paris: Minuit)

VOLF, Josef

1922 „Proč se nestal Fortunat Durich úředníkem dvorní knihovny ve Vídni“; *Česká revue*, XV, s. 47–48

1933 „Patisk Pelcloyvy Kurzgefasste Geschichte der Böhmen“; *Český časopis historický* XXXIX, s. 577–580

WALTHER, Eric

1984 „Les auteurs et le champ littéraire“; in Henri-Jean Martin, Roger Chartier (edd.): *Histoire de l'édition française. II, Le livre triomphant 1660–1830* (Paris: Promodis)

WANGERMANN, Ernst

2004 *Die Waffen der Publizität. Zum Funktionswandel der politischen Literatur unter Joseph II.* (Wien: Verl. Für Geschichte und Politik/München: R. Oldenburg)

WITTMANN, Reinhard

1981 „Der gerechtfertigte Nachdrucker? Nachdruck und literarisches Leben im achtzehnten Jahrhundert“; in Giles Barber, Bernhard Fabian (edd.): *Buch und Buchhandel in Europa im achtzehnten Jahrhundert* (Hamburg: Hauswedell)